

دانشگاه مازندران
دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه ی مقطع کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

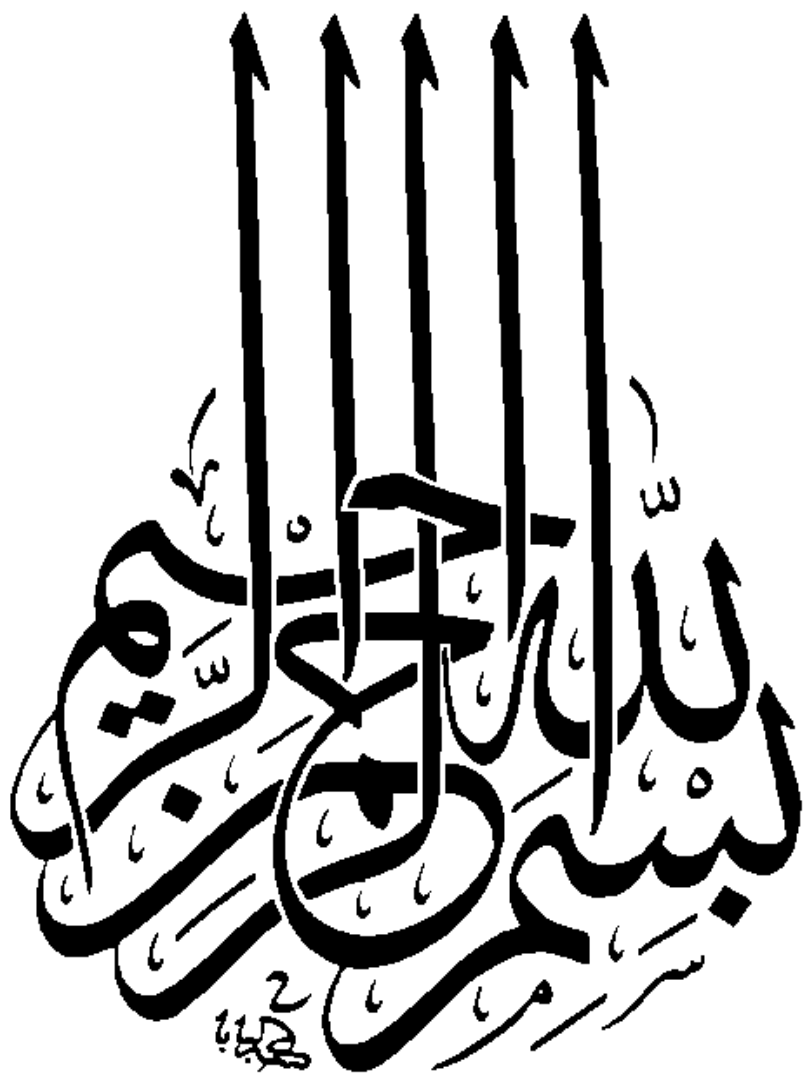
«تحلیل زبان شناختی شعر جنگ تحمیلی»

استاد راهنما : دکتر قدسیه رضوانیان

استاد مشاور : دکتر مرتضی محسنی

دانشجو: رقیه چراغعلی زاده

سال تحصیلی ۱۳۸۸

تقدیر :

از دست و زبان که بر آید   کز عهده ی شکرش به در آید

بر خود واجب می دانم در امر نگارش و تدوین این پایان نامه از این عزیزان تقدیر و تشکر

داشته باشم :

- خانم دکتر « قدسیه رضوانیان » که با نکته سنجی ها و بینش دقیق علمی خود راهنمایی رساله را بر عهده داشتند .
- دکتر « مرتضی محسنی » که با رهنمود های ارزشمند ، امر مشاوره ی رساله را پذیرا شدند .
- اعضای محترم کتابخانه مرکزی دانشگاه مازندران و کانون دفاع مقدس که تعداد زیادی از منابع تحقیق را در اختیار بنده قرار داده اند .
- جناب آقای حسین داداشی مسئول تحصیلات تکمیلی دانشکده علوم انسانی و اجتماعی .
- و خواهرم « زینب چراغعلی زاده » که صمیمانه با بنده همراه بوده اند . و خانم سپیده دریابار که تایپ و ویرایش این رساله را عهده دار بودند .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱- تعریف مسأله
۹	۲-۱- پژوهش های علمی انجام شده قبلی
۱۰	۳-۱- حدود پژوهش
۱۱	۴-۱- سؤالهای پژوهش
۱۱	۵-۱- اهداف پژوهش
۱۱	۶-۱- خلاصه مراحل روش پژوهش
۱۱	۷-۱- زمان بندی اجرای پژوهش
	فصل دوم: مباحث نظری پژوهش
۱۳	۱-۲- زبان
۱۵	۲-۲- فرمالیسم
۱۶	۳-۲- فرمالیست ها و تعریف زبان
۱۷	۴-۲- رومن یا کوبسن
۱۸	۵-۲- کارکردهای شش گانه ی زبان
۱۸	۱-۵-۲- نقش عاطفی
۱۸	۲-۵-۲- نقش ترغیبی
۱۹	۳-۵-۲- نقش ارجاعی
۱۹	۴-۵-۲- نقش فرازبانی
۱۹	۵-۵-۲- نقش همدلی
۱۹	۶-۵-۲- نقش ادبی
۲۰	۶-۲- ادبیت اساس نظریه ی یا کوبسن
۲۳	۷-۲- رستاخیز کلمات از نظر لیچ
۲۴	۸-۲- تحلیل ساختاری - زبان شناختی
۲۴	۱-۸-۲- تحلیل ساختاری - زبان شناختی در سطح آوایی
۲۴	۲-۸-۲- تحلیل ساختاری - زبان شناختی در سطح دستوری
۲۴	۳-۸-۲- تحلیل ساختاری - زبان شناختی در سطح معنایی
۲۵	۹-۲- برجسته سازی
۲۶	۱-۹-۲- هنجارگریزی از نظر لیچ
۲۷	۲-۹-۲- هنجارگریزی آوایی
۲۷	۳-۹-۲- هنجارگریزی نحوی
۲۷	۴-۹-۲- هنجارگریزی زمانی

۲۷	..... ۵-۹-۲-هنجار‌گزیزی سبکی
۲۷	..... ۶-۹-۲-هنجار‌گزیزی واژگانی
۲۷	..... ۷-۹-۲-هنجار‌گزیزی معنایی
۲۸	..... ۱۰-۲-باستان‌گرایی
۲۹	..... ۱۱-۲-ترکیبات زبانی
۳۰	..... ۱۲-۲-موسیقی
۳۱	..... ۱-۱۲-۲-هماهنگی آوایی
۳۱	..... ۱-۱-۱۲-۲-واکه‌ها
۳۱	..... ۲-۱-۱۲-۲-واکه‌های روشن
۳۱	..... ۳-۱-۱۲-۲-واکه‌های بم
۳۲	..... ۴-۱-۱۲-۲-واکه‌های درخشان
۳۲	..... ۵-۱-۱۲-۲-واکه‌های تیره

فصل سوم: ادبیات مقاومت

۳۴	..... ۱-۳-ادبیات جنگ
۳۵	..... ۲-۳-پیشینه‌ی جنگ
۳۶	..... ۳-۳-پایداری در حماسه‌ها و اسطوره‌ها
۳۶	..... ۴-۳-ادبیات پایداری در شعر شاعران
۳۷	..... ۵-۳-ادبیات مقاومت به‌طور رسمی در ایران
۳۸	..... ۶-۳-انواع ادبیات مقاومت و پایداری
۳۹	..... ۷-۳-دوره‌های ادبیات پایداری
۳۹	..... ۸-۳-شعر پایداری
۴۰	..... ۹-۳-ادبیات ملتزم
۴۲	..... ۱۰-۳-شعر مقاومت اروپا
۴۳	..... ۱۱-۳-شعر مقاومت آمریکا
۴۴	..... ۱۲-۳-شعر مقاومت آفریقا
۴۵	..... ۱۳-۳-شعر مقاومت آسیا
۴۵	..... ۱۴-۳-شعر مقاومت اقیانوسیه

فصل چهارم: تحلیل زبان شناختی شعر جنگ تحمیلی

۴۷	..... ۱-۴-درآمد
۵۱	..... ۲-۴-ظرفیت معنایی واژگان جنگ
۵۲	..... ۳-۴-فرآیندهای فعلی
۵۴	..... ۴-۴-پربسامدترین واژگان جنگ
۵۶	..... ۱-۴-۴-رنگ سرخ پربسامدترین واژه جنگ

۵۹	..... ۴-۴-۱-۱- رنگ سرخ در شعر جنگ
۶۰	..... ۴-۴-۱-۲- تکرار بسامدی رنگ سرخ در جایگاه صفت
۶۲	..... ۴-۴-۱-۳- ردیف سرخ
۶۳	..... ۴-۴-۱-۴- رنگ سرخ و حس آمیزی
۶۳	..... ۴-۴-۱-۵- دیگر ترکیبات به همراه رنگ سرخ
۶۴	..... ۴-۵- نوآوری در واژگان جنگ
۶۶	..... ۴-۶- انحراف صفت در شعر جنگ
۶۷	..... ۴-۷- ترکیبات زبانی و ترکیب سازی افراطی
۷۰	..... ۴-۸- باستان گرایی در شعر جنگ
۷۵	..... ۴-۹- خانواده ی ایمازهای شعر جنگ
۷۵	..... ۴-۹-۱- تشبیه، استعاره، تشخیص در خانواده ی واژگان جنگ
۷۷	..... ۴-۹-۲- استعاره، تشبیه، و نماد در خانواده ی واژگان انقلاب
۷۸	..... ۴-۹-۳- تشبیه، استعاره، تشخیص در خانواده ی گفتمان دینی
۸۰	..... ۴-۹-۳-۱- دیگر ترکیبات شاعرانه در گفتمان دینی
۸۱	..... ۴-۱۰-۱- واژگان شعر جنگ تحمیلی
۸۱	..... ۴-۱۰-۱-۱- خانواده ی واژگان گفتمان جنگ
۸۲	..... ۴-۱۰-۱-۱-۱- سلاح های جنگی کهن
۸۳	..... ۴-۱۰-۱-۲- سلاح های مدرن
۸۶	..... ۴-۱۰-۱-۳- سلاح های شیمیایی
۸۷	..... ۴-۱۰-۱-۴- دیگر واژگان گفتمان جنگ
۹۱	..... ۴-۱۰-۱-۵- مناطق جنگی
۹۴	..... ۴-۱۰-۱-۶- عملیات های جنگی
۹۵	..... ۴-۱۰-۱-۷- نام شخصیت های جنگی
۹۶	..... ۴-۱۰-۱-۸- واژگان اسطوره ای و حماسی
۹۹	..... ۴-۱۱-۱- خانواده ی واژگان گفتمان دینی
۹۹	..... ۴-۱۱-۱- حضور بسامدی آیات قرآن
۱۰۲	..... ۴-۱۱-۲- دیگر واژگان دینی
۱۰۶	..... ۴-۱۱-۳- نام پیامبران و امامان
۱۱۰	..... ۴-۱۲- خانواده ی واژگان گفتمان انقلاب
۱۱۱	..... ۴-۱۳- خانواده ی گفتمان طبیعت جنوب
	و تحلیل چند نمونه
۱۱۳	..... ۴-۱۴- تحلیل شعر «بدرقه»
۱۱۸	..... ۴-۱۵- تحلیل «شعری برای جنگ»
۱۳۴	..... ۴-۱۶- تحلیل شعر «دو مرغ رها»

۱۳۸ ..... ۱۷-۴- تحلیل شعر از «نخلستان تا خیابان»

۱۵۰ ..... ۱۸-۴- تحلیل شعر «دیشب از چشمم بسیجی می چکید»

۱۵۵ ..... **فصل پنجم: نتیجه گیری**

۱۵۹ ..... فهرست منابع و مأخذ

چکیده:

جنگ تحمیلی، به عنوان حادثه‌ای تاریخی و اجتماعی که چهره‌ی سیاسی و اجتماعی را دچار تحول کرد بر ادبیات ایران تأثیر بسیار گذاشت. از این رهگذر شعر به عنوان یکی از مهمترین عرصه‌های تجلی این رخداد و از قضا قابل بحث‌ترین آن مطرح است.

موضوع و مقوله‌ی جنگ با گستردگی فراوانش تصاویر تازه‌ای در شعر پدید آورد که از احساسات دینی و ملی مردم نشأت می‌گرفت. شعر جنگ، شامل دو دوره‌ی کاملاً مشخص است: ۱- شعر هم‌زمان با جنگ ۲- شعر پس از جنگ. شعر دوره‌ی نخست به نوعی نقش ابزاری دارد. پرشتاب، لحظه‌ای و شعاری که کارکرد انگیزشی، عاطفی و همدلی در آن بسیار برجسته است. در سروده‌های این دوره، نقش زبان برجسته‌تر از ادبیات است؛ هم از این روست که بیشتر سروده‌های این دوره، بیش از آن که شعر باشند، «نظم» هستند. اما در دوره‌ی پس از جنگ به دلیل مجال وسیع شاعران برای درنگ و تأمل بر روی مقوله‌ی جنگ، ضمن گسترش مفاهیم و موضوعات مربوط به جنگ و نیز پیامدهای آن، کارکرد زیبایی‌شناختی و ادبی با ورود تأملات شاعران، تا حد زیادی جایگزین کارکردهای دوره‌ی جنگ می‌شود.

یکی از نظریه‌پردازان و منتقدان مکتب فرمالیسم، رومن یاکوبسن برای زبان نقش‌های شش‌گانه‌ای قائل است که عبارتند از: نقش عاطفی، همدلی، ترغیبی، ارجاعی، فرازبانی و ادبی. با نظر به این که یاکوبسن معتقد است کارکرد ادبی، یگانه کارکرد هنر زبانی نیست، اما کارکرد مسلط و تعیین‌کننده‌ی آن است. این رساله ضمن بررسی زبان شناختی شعر جنگ، به بررسی شعر جنگ. براساس این کارکردها نیز می‌پردازد و بیان می‌کند که شعر جنگ از آغاز پیدایی خود، در سیر تطور تا تکامل خود از کدام یک از این کارکردها، بیشتر بهره می‌برد.

واژه‌های کلیدی:

زبان شعر، شعر جنگ، واژگان شعر جنگ، زبان شعر پس از جنگ، نقش‌های ششگانه‌ی زبان از رومن

یاکوبسن .

فصل اول:

کلیات

۱-۱- تعریف مسأله:

تعریف زبان به نحوی که مورد قبول همه ی زبان شناسان و دیگر دانشمندانی باشد که با زبان و مطالعه ی آن سروکار دارند، مقدور نیست، این اشکال از طبیعت خود زبان ناشی می شود. زبان پدیده ی بسیار پیچیده ای است؛ از یک طرف وسیله ی ارتباط بین افراد جامعه است، از سوی دیگر، وسیله ی بیان افکار و احساسات ماست. زبان تنها وسیله یا مؤثرترین وسیله ای است که جهان اندیشه و دنیای درون ما را با جهان بیرون مرتبط می کند. (باطنی، ۶۹۷۱: ۹)

هستی به خودی خود خاموش است زبان او زبان پدیداری است. خود را می گشاید و نمایان می کند، گشایش و نمایش و جلوه گری اوست که ترجمان خویش را در زبان بشری می یابد، هر زبان بشری و هر گونه ای از گویش بشری با رنگ ها و سایه روشن های خویش، بازگوینده ی پرتوی از هستی و گوشه ای از صحنه نمایش آن است از این جهت زبان او زبانی است انسانی که صحنه و بازی را به زبانی انسانی گزارش می کند. پس، زبان از سویی از آن هستی است و از سویی از آن انسان. (آشوری، ۱۳۷۳: ۱۰)

شاعر، با زبان تصویرگری باریک بینانه و دقیق و زبان رمزی پرمایه و سرشار از معنای تهی نشدنی، یک رخداد ساده ی طبیعی و یا چیز ساده ی پیش پا افتاده را که چشم های دیگر نیز آن را دمی می بینند و زود فراموشش می کنند، به ساحت رخدادهای بزرگ می کشد و در این رخداد ساده و کوچک نگرشی ژرف می کند. (همان: ۵۳)

مهمترین هدف زبان، اعم از گفتار و نوشتار، ایجاد ارتباط است. فرایند ارتباطی از نظر یاکوبسن (نظریه پرداز و منتقد مکتب فرمالیسم) که نخستین بار بر روی زبان به منزله مهمترین عنصر ادبیت متن تأکید ورزید دارای شش جز می داند.

این شش جزء فرایند ارتباط؛ یعنی، گوینده، مخاطب، مجرای ارتباطی، رمز، پیام و موضوع را که حاصل معنی است، تعیین کننده ی نقش های شش گانه ی زبان است .

یاکوبسن کارکرد هر یک از عناصر ارتباط را به دقت تشریح کرده و هر یک را به نامی خوانده است. او کارکرد فرستنده را «عاطفی»، کارکرد زمینه را «ارجاعی»، کارکرد تماس را «کلامی»، کارکرد کد را «فرازبانی»، کارکرد گیرنده را «کوششی»، و سرانجام کارکرد پیام را «ادبی» نامیده است. در هر ارتباط، عناصر متفاوت به شکل «کارکردهای متفاوت» ظاهر می شوند. یعنی تأکید بر هر یک از شش عنصر ارتباط، کارکرد زبان شناسیک خاصی می سازد. هر رابطه در چهارچوب این شش کارکرد جای می گیرد و در پاره ای از رابطه ها، یکی از این کارکردها سلطه می یابد. به عنوان مثال تأکید بر زمینه «پیام ارجاعی» می سازد و اکثر پیام ها چنین هستند. شماری از پیام ها عاطفی هستند و به فرستنده باز می گردند. (همچون عادت گوینده به تکرار واژه ای، یا کاربرد واژگانی چون «خب»، «حالا»، و ... (در میان جمله ها)، پاره ای از پیام ها کوششی هستند و به گونه ای مستقیم به گیرنده مرتبط می شوند. (چون کاربرد فعل امر در گفتار گوینده، یا کاربرد خطاب: «الا یا خیمگی...»)

تعدادی از پیام ها کلامی هستند، در روشنگری کلامی که معنای مستقیم آن مورد نظر نباشد و بیش تر از سر عادت یا قرارداد گفته شود، چون «چه بچه ی نازی است!»

شماری دیگر از پیامها فرازبانی هستند و به کد مرتبط می شوند (چون پرسش درباره ی معنای واژه ای، آشکارا کودکانه بیش پیام فرازبانی بکار می برند). و سرانجام آنجا که تأکید بر خود پیام باشد، نه از سویه ی کارکردی، بعد از جنبه ی زیباشناسیک، ادبیت یا «گوهر پیام» مطرح می شود؛ که در بحث ما مهم ترین نکته است. (احمدی، ۱۳۷۶: ۶۷-۶۶)

یکی از رخدادهای شعری در دهه های اخیر در کشور ما، پیدایش گونه ای با عنوان ادبیات پایداری یا مقاومت است این گونه ی ادبی گرچه در شکل گسترده ی خود، ادبیات حماسی و سیاسی و حتی به گونه ای غیرمستقیم ادبیات عرفانی را نیز دربر می گیرد، اما در این نوشتار به طور خاص ادبیاتی را در نظر می گیرد که با شروع جنگ تحمیلی در عرصه ادبیات ایران، پدیدار می شود.

«ادبیات مقاومت چه از سوی مردم آفریده شود و چه از طرف هنرمندان یک جامعه، مخاطبی جز توده‌ی مردم ندارد. این ادبیات نمی‌تواند برای خوشامد یک فرد، یک حاکم و حتی یک گروه اجتماعی به وجود آید. صله و بخشش نیز توانایی عمومیت بخشیدن به این ادبیات را ندارند. بنابراین ادبیات مقاومت، در نفس خود دگرخواه است و این خصلت ذاتی آن است؛ چون این ادبیات حامل آرمان‌های ملی و ایمانی جامعه‌ی خود است.»

جنگ تحمیلی در سال ۱۳۵۹ انقلاب را وارد عرصه‌ی تازه‌ای از استقامت کرد. این تجاوز گسترده که در یک زمان به پنج استان مرزی در غرب کشور انجام گرفت، زمینه‌ی دیگری را برای خلق ادبیات مقاومت فراهم ساخت. این بار نیز آن چه پایداری و ایستادگی مردم را در برابر دشمن خارجی نمایان ساخت، قبل از این که صورتی از قالب‌های نوین ادبی چون داستان، فیلم نامه، رمان و نمایش نامه باشد، به شکل شفاهی در سروده‌ها، زیارت نامه‌ها، مرثی و شعارها تجلی یافت ... سرودهای آهنگین و شورآفرینی که قبل از آغاز حمله‌ها در اردوگاه‌ها و مقر تجمع رزمندگان به شکل گروهی خوانده می‌شد، تأثیر فوق‌العاده‌ای در تقویت روحیه‌ها داشت. در کنار ادب شفاهی که صورت غالب ادبیات مقاومت در طول جنگ به شمار می‌رفت، شعر به دلیل راه کوتاه‌تری که بین تحریک قریحه و آفرینش می‌پیماید، نسبت به دیگر قالب‌های ادبی از فراوانی بیش‌تری در بین آثار مکتوب برخوردار بود.» (بهبودی، ۱۳۷۳: ۸۱)

آثار و تبعات جنگ ادبیات را با تحولاتی رو به رو ساخت، شعر به سنگرها رفت و برخی از شاعران با استشمام بوی باورت و دود ناشی از بمباران‌ها، واقعیت جنگ را آزمودند و مضمون‌ها و تصویرهای بکری از واقعیت‌های زندگی به آنان الهام گردید. (باحقی، ۱۳۷۵: ۲۵۳)

شعر، صورتی از ادبیات است که تأثیرگذارترین و شاید مانا‌ترین تصویر از جغرافیای روانی جنگ را ارائه می‌دهد. عنصر عاطفه، که در شعر جنگ بر دیگر عناصر چیرگی انکارناپذیری دارد، چهره‌ای را از «جهان جنگ زده» باز می‌تاباند که شاعرانه است. این چهره‌ی شاعرانه در زمان جنگ چهره‌ای است آشنا که

جامعه با آن زندگی می کند. اما هرچه از روزهای جنگ دورتر می شویم، اغراقی که این چهره ها را پوشانده، خود را بیشتر و پیش تر می نمایاند تا آن جا که به نظر می رسد از کارکرد ارتباطی این شعر به تدریج کاسته شده است.

عنصر عاطفه، در شعر جنگ بسامد بالایی دارد و بر سایر ویژگی ها برتری دارد و می توان شعر فارسی را براساس دو عنصر عاطفه و معنی به انواع زیر تقسیم نمود:

«الف) شعرهایی که معنی بر آن غلبه دارد و نیت شاعر از سرودن آن ها انتقال معنی به خواننده است.

ب) شعرهایی که عاطفه بر آن غلبه دارد و معنی چنان در زبان حل شده است که قابل تشخیص نیست. در این شعرها شاعر از پیش معنی ای در ذهن ندارد (که نیت وی انتقال آن معنی باشد).

ج) شعرهایی که عنصر عاطفه و معنی در کنار هم در آن ها وجود دارد و نیت شاعر آن است که هم معنی و هم حالت عاطفی خود را به خواننده منتقل کند.» (پورنامداریان، ۱۳۸۰: ۱۶۲)

شعر جنگ همزمان با حمله ی عراق به مرزهای کشور ایران شروع شد و در آغاز به نوعی یک ابزار؛ برای شکل تحریک احساسات و عواطف بود و سنگ بنای اولیه ی خود را به شکل شعار آن هم آراسته و موزون و صریح با هدف جلب مخاطب ایفا کرد. به همین دلیل بیش تر به سخنی موزون می مانست تا شعر به معنای خاص آن.

«حالت این شاعران در سرودن این گونه اشعار حالت رزمنده ای است که تنها برای لحظه کوتاهی سر از سنگر به در می آورد و تیرهایی را به سمت دشمن شلیک می کند و سپس به سرعت به جای خویش بر می گردد، یا چون جنگنده ای که می خواهد در زیر آتش باری مداوم دشمن برای خویش سنگری تهیه کند تا برای لحظه ای هم که شده در آن پناه گیرد، سنگری که می داند هر آن ممکن است آن را ترک گوید و در جایی دیگر سنگری بسازد، طبیعی است که او چندان به شکل و شمایل و نوع مهندسی و معماری سنگر خویش نیندیشد از این رو، اگر شاعر این جریان در اوج شور و حرارت آن سال های بحرانی چندان به شکل شعر

خویش توجه نداشته باشد، چندان دور از انتظار نیست. او می بایست حرف هایش را سریع، بریده بریده، بی -

شکل و با حالتی خشن و پرخاش گونه بر زبان آورد.» (حسین پورچافی، ۱۳۸۴: ۳۴۷)

بیهوده است اگر بکشیم تا با فلان بحر شعری که مخصوص حرف های درگوشی است، هیاهوی

کرکنده ی انقلاب را منعکس کنیم، نه! باید با یک ضربه، همه حقوق اجتماعی را در زبان نو وارد کنیم. به

جای نغمه سرایی فریاد بکشیم و به جای خواندن لالایی طبل بزیم. (رستگار، ۱۳۷۳: ۲۴۶)

«اگر شعر جنگ را از آغاز تا امروز مقایسه کنیم، به خوبی تغییر زبان شعاری به زبان توصیفی و روایتی و

بیانی را احساس خواهیم کرد. شاعرانی که واقعاً خوش درخشیده اند و مواد و معلومات شعری گذشته، پشتوانه

کارشان بوده است، می دانند که چه می خواهند بگویند و چه باید بگویند. تعداد این دسته از شاعران، چندان

زیاد نیست و این مسأله نشان می دهد که در عالم شعر، ریاضت کشیده اند.» (همان: ۲۵۳)

شعر جنگ از نظر زبانی به دو مرحله ی مشخص قابل تقسیم است:

۱- شعری که همزمان با جریان جنگ سروده می شود، که لحظه ای، شعاری، بدون تفکر زیباشناختی است و

جنبه ترغیبی و عاطفی در آن نمود بیش تری دارد.

می روم مادر که اینک کربلا می خواندم / از دیار دوست یار آشنا می خواندم

مهلت چون و چرایی نیست مادر الوداع / زان که آن جانانه بی چون و چرا می خواندم

(سید حسن حسینی)

۲- شعری که پس از جنگ درباره ی جنگ تحمیلی سروده شده، شعر با درنگ و تأمل بیش تر، که به زبان و

فرم و ساختار توجه بیش تری شده است.

مظلوم کوچک من

هر روز نارنجک قلبش را از خانه به مدرسه می برد

و مشق هایش را

بر دیوارهای کوچه های شهر می نوشت

مظلوم کوچک من راز دریا را در چشمانش پنهان کرده بود و

رمز طوفان را در دلش

«محمدرضا عبدالملکیان از دفتر «ریشه در ابر»

صبح، دو مرغ رها

بی صدا

صحن دو چشمان تو را ترک کرد

شب، دو صف از یاکریم

بال به بال نسیم

از لب دیوار دلت پرکشید

«علیرضا قزوه از دفتر از نخلستان تا خیابان»

شعر این دوره به ویژه از آغاز پیروزی انقلاب و در سال های آغازین جنگ، شعری شعارگونه، پرتپش و

عریان بود که تنها می خواست فریادهای شورانگیز مردم را گزارش کند. اما هرچه زمان می گذشت با هیجان-

های جامعه فرو می نشست، شعر نیز آرام تر می شد، در خود بیش تر فرو می رفت و شکل هنری به خود می-

گرفت.» (حسن لی، ۱۳۸۳: ۶۵)

در دفاع از زبان و بیان صریح و غیرسمبلیک شعر مقاومت، می توان اظهار داشت که علت وضوح و

روشنی شعر این شاعران مثل فردوسی و سعدی زبان اکثریت است نه اقلیت و توده ی مردم نه فرصت و نه سواد

کشف رمزها و کنایات این آثار را دارند، پس بالطبع روح ساده ی مردم شعر ساده و روشن می طلبد.

شعر جنگ، واژگان خاص و فضای خاص خود را دارد. این شعر ویژگی‌هایی را به شعر قبل از خود اضافه کرده است ایجاد فضای تازه و واژگان و معناهای جدید، از دستاوردهای شعر مقاومت است که ادبیات ما را غنی تر کرده است.

«ویژگی‌های بارز نخستین سروده‌های دفاع مقدس را می‌توان این چنین برشمرد:

۱- بهره‌گیری گسترده از قالب نیمایی

۲- انتخاب زبان روایی

۳- بلند و طولانی بودن سروده‌ها، که تا حدی از زبان روایی سروده تبعیت می‌کرد.

۴- غلبه زبان رجز و شعار.

۵- بهره‌گیری کمتر از زبان تصویر و نیز آرایه‌های بدیع

۶- حضور روشن فرهنگ اسلام و انقلاب

۷- تلفیق رقیق نمادهای ملی با نمادهای دینی و مذهبی (مانند کاهو، سیاوش، رخس، البرز، خزر، دیو،

اهریمن و ... با نمادهای فرهنگ اسلامی مثل عاشورا، بدر ...» (سنگری، ۱۳۸۰: ۲۰)

«با تغییر در نوع نگرش شاعران دوره مقاومت، در نوع گزینش آن‌ها از واژه‌ها و اصطلاحات زبان نیز تغییر ایجاد شد. بی‌شک شاعری که شعر را سلاحی می‌انگارد برای مبارزه و معارضة با دشمن، انقلاب و جنبش مسلحانه را یگانه راه نجات می‌داند، به واژه‌های ویژه‌ای نیز برای سخن گفتن از عواطف و عقاید خود نیازمند است، واژه‌هایی که باید نشان‌دهنده خشم، خروش، عصیان و عصبانیت او باشند؛ واژه‌های خشن و حماسی که مظلومیت او را فریاد زنند. به همین دلیل، در شعر این شاعران، به گسترده‌گی، به واژه‌هایی چون جنگ و جهاد و جنگل شهید و شقایق، خون و خنجر، تیر و تفنگ، گل و گلوله، فجر و انفجار و مانند اینها بر می-

خوریم.» (حسین پورچافی، ۱۳۸۴: ۳۴۶)

«سرعت و شدت تأثیر عوامل فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، به هیچ وجه از عمق عاطفی شعر دهه انقلاب نمی کاهد و اساساً صمیمی و عاطفی بودن از خصوصیات برجسته شعر این دوره است. شماری از سروده های این دوره نمونه هایی ماندگار از شعر عاطفی است، زیرا احساسات شاعر با احساسات مردمی شدیداً گره خورده است.» (باقری و محمدی نیکو، ۱۳۷۲: ۳۶۸)

«زبان شعر جنگ در آغاز، زبانی تند و برانگیزاننده و درمیانه، نرم و عمیق تر است. شعار گونه‌گی و صراحت در بیان در سال های بعد از ۱۳۶۴ به سمت نمادها، حرکتی محسوس دارد و به همین دلیل زبان شعر دفاع مقدس رو به پختگی و ساختگی بیشتر می گذارد. زبان آرکاییک (باستان گرایانه) در مثنوی های علی معلم، زبان چالاک، گستاخ و پویا در شعر احمد عزیزی و زبان موفق شاعران غزل سرا چون قیصر امین پور، سلمان هراتی، علیرضا قزوه، عبدالجبار کاکایی، زکریا اخلاقی و ... از بارزترین و درخشان ترین تجربه های شعری این دوره به شمار می آیند.

آرایه های لفظی، به ویژه جناس، نغمه حروف و شناختن تصویرهای مناسب و فضاهایی القایی به مدد ابهام، شبکه مراعات نظیر و تشبیه و استعاره و تشخیص و کنایه بی آن که به تصنع و تکلف کشیده شود، در سروده ها دیده می شود.» (همان: ۲۲-۲۴)

همچنین تلمیح و تضمین و اقتباس از آیات و احادیث و اشارات داستانی اسلامی که برای مدتی در شعر گذشته کم رنگ شده بود؛ از اختصاصات مهم شعر و ادبیات پس از انقلاب است. از بین رفتن ابهام و پیچیدگی یکی دیگر از مختصات شعر بعد از انقلاب، در اکثر سروده های شاعران و آثار نویسندگان این دوره است.» (رادفر، ۱۳۷۳: ۱۸۵)

۱-۲- پژوهش های علمی انجام شده قبلی در ارتباط با پایان نامه (به طور مختصر):

برخی از کتاب ها و مقاله ها به طور کلی و گذرا به این موضوع پرداخته اند. گروهی از نویسندگان و منتقدان به قالب محتوا، موضوع و تصاویر شعری جنگ پرداخته اند.

اما اثری که به طور مستقل و مجزا به بررسی زبان شعر جنگ تحمیلی پرداخته باشد، تألیف نشده است.

از آثار چاپ شده در زمینه ی ادبیات جنگ می توان به موارد زیر اشاره کرد:

محمد رضا سنگری در کتاب «نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس» که در سه جلد تهیه شده به تحلیل سبک شناسانه، بررسی قالب ها و گزینش نمونه پرداخته است. نویسنده ابتدا ویژگی های سبکی شعر جنگ تحمیلی را بیان کرده و قوالب و مضمون شعر جنگ را به صورت مشروح در این کتاب آورده است. ساعد باقری و محمد رضا محمدی نیکو، کتابی با عنوان «شعر امروز» نوشته اند که کلاً به قوالب شعر انقلاب پرداخته اند.

محمد جعفر یاقی نیز در کتاب «چون سبوی تشنه» که تاریخ ادبیات معاصر فارسی است، در بخش چهارم این کتاب مختصری به ویژگی های مهم سروده ها در دوره انقلاب پرداخته است.

منوچهر لک، مقاله ای تحت عنوان «درآمدی بر شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت بخش آن در شعر جنگ و ... هویت ملی در شعر جنگ» به چاپ رسانده است.

همچنین مقالات و سخنرانی های سمینار دی ماه ۷۰ تهران، شامل ۴۷ مقاله و سخنرانی است، که در هجده بخش آن به طور مستقیم یا غیرمستقیم به شعر جنگ پرداخته شده است و نیز می توان به نوشته هایی که در روزنامه ها و مجلات مختصر و گذرا به موضوع جنگ پرداخته اند، اشاره کرد. اما هیچ یک به طور مشخص و گسترده به بررسی زبان شناختی شعر جنگ نپرداخته اند.

۱-۳- حدود پژوهش (در صورت لزوم):

اشعار جنگ تحمیلی در مجموعه هایی از قبیل حماسه های همیشه اثر پرویز بیگی حبیب آبادی و «نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس» اثر محمد رضا سنگری و «مجموعه ی شعر جنگ» اثر شاهرخی و دیگر مجموعه های جمع آوری شده و ....

۴-۱- سؤال های پژوهش:

۱- آیا شعر جنگ تحمیلی، از موتیو یا بسامد واژگانی ویژه ای برخوردار است؟

۲- شعر جنگ تحمیلی به چند مرحله ی زبانی قابل تقسیم بندی است؟

۳- کدام یک از نقش های زبانی در شعر جنگ تحمیلی برجسته تر است؟

۵-۱- اهداف پژوهش:

بررسی زبانی شعر جنگ تحمیلی و روند دگردیسی آن و تأثیر آن بر تثبیت یا عدم تثبیت جایگاهی

مشخص به عنوان گونه ای شعری در حوزه ی شعر معاصر ایران.

۶-۱- خلاصه مراحل روش پژوهش:

شیوه پژوهش در این پایان نامه، کیفی از نوع تحلیل محتوا است و روش جمع آوری اطلاعات به شیوه ی

کتابخانه ای است. برای نگارش پژوهش ابتدا مطالعاتی مقدماتی در زمینه ی زبان و نیز زبان شعر جنگ و

بررسی گونه های واژگانی، زبانی و فرا زبانی صورت گرفته است.

۷-۱- زمان بندی اجرای پژوهش:

الف - جمع آوری منابع: یک ماه

ب - پنج ماه مطالعه ی منابع جهت فیش برداری و تجزیه و تحلیل

ج - دو ماه جمع بندی و نگارش پایان نامه

فصل دوم:

مبانی نظری پژوهش